

Yahudi Düşünür Profiat Duran'ın İsa'nın Ulûhiyetine Dair Eleştirileri

Jewish Thinker Profiat Duran's Criticism for the Divinity of Jesus

Fatma Seda Şengül

Araştırma Görevlisi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Abstract

As well as the works written by the parties about themselves, the apologies and polemics they wrote against each other are important in understanding the history of Jewish-Christian relations. In the late fourteenth century, when the Jewish-Christian relations were going through a difficult process, the Jewish philosopher Profiat Duran wrote a refutation of Christian doctrines in Spain. The refusal, *Kelimmat ha-Goyim* (The Shame of the Gentiles), addresses not only detailed objections against the deity of Jesus, but also various issues such as the claim of virginity of Mary, baptism, Eucharist, the position of the Pope, and mistakes in Bible translations. This article, which discusses Duran's critiques of Jesus' deity, consists of two main parts. The first part of the article deals with the issue that how Duran criticized the proofs that Christians brought from the Hebrew Bible and the New Testament to prove the divinity of Jesus. Besides, it examines Jesus' miracles in the context of his deity, and Jewish discussions of how Jesus could do extraordinary things. The second part of the article scrutinizes the evidence that Duran put forward to prove why Jesus cannot be God. The article also suggests that Profiat Duran, who was forced to enter Christianity, secretly maintained Jewish faith.

Keywords: Medieval Spain, *Kelimmat ha-Goyim*, Polemics, Profiat Duran, Refutation, Jewish-Christian Relations, *converso*, *marrano*

Öz

Yahudi-Hıristiyan ilişkileri tarihini anlamada tarafların kendileri hakkında yazdıkları kadar, birbirlerine karşı kaleme aldıkları apolojiler ve polemikler de önemlidir. Yahudi düşünür Profiat Duran on dördüncü yüzyılın sonlarında İspanya'da, Yahudi-Hıristiyan ilişkilerinin sancılı olduğu bir süreçte Hıristiyan inançlarına yönelik bir reddiye yazmıştır. *Kelimmat ha-Goyim* (Goyların Utancı) adlı bu reddiye İsa'nın tanrılığına ilişkin detaylı itirazların yanı sıra Meryem'in bakireliği iddiası, vaftiz, evharistiya, Papa'nın konumu, Kutsal Kitap çevirilerinde yapılan hatalar gibi çeşitli konulara da değinmektedir. Duran'ın İsa'nın tanrılığına karşı eleştirilerini konu edinen bu makale iki ana kısımdan oluşmaktadır. Makalenin ilk bölümünde, Duran'ın İsa'nın tanrılığını kanıtlamak için Hıristiyanların Tanah'tan ve Yeni Ahit külliyatından getirdikleri delilleri nasıl eleştirdiği ele alınmıştır. Ayrıca bu kısımda İsa'nın tanrılığı bağlamında onun mucizelerine ve İsa'nın nasıl olağanüstü işler yapabildiğine dair Yahudi tartışmalarına değinilmiştir. Makalenin ikinci bölümü, Duran'ın, İsa'nın neden Tanrı olamayacağını kanıtlamak için öne sürdüğü delilleri ele almaktadır. Makale, ayrıca, Hıristiyanlığa girmek zorunda bırakılan Profiat Duran'ın gizlice Yahudi inancını devam ettirdiğini öne sürmektedir.

Anahtar Sözcükler: İspanya, *Kelimmat ha-Goyim*, Polemik, Profiat Duran, Reddiye, Yahudi-Hıristiyan ilişkileri, *konverso*, *marano*, dönme

Summary

Examining the refutations written between Jews and Christians is important for understanding the history of Jewish-Christian relations. The author of the refutation, with which this article deals, was born in 1350 in Spain. As a result of multidimensional reasons such as economic and religious opposition, Christians' oppression and violence against Jews increased during those days and caused many Jews to voluntarily or forcefully convert to Christianity. Profiat Duran, the author of the refutation, was one of the Jews forcibly baptized in 1391.

The issue of which religion Profiat Duran ultimately adopted is very controversial. Firstly, Duran was said to have escaped the obligatory baptism of Jews at that time, and he was not a Christian at all. The second explanation, on the other hand, claimed that he was forcibly baptized and subsequently remained a Christian for the rest of his life. Lastly, Duran was claimed to have returned to Judaism shortly after the forcible baptism. This article suggests that Duran pretended to convert to Christianity in compulsory baptism, and he continued his later life as a crypto-Jew.

Duran is known to have written two anti-Christian polemical works. The first is a letter entitled "Al-Tehi Ka-Avotekha" (Be Not like Thy Father), which was written to his friend David Bonet Bongoron. The second anti-Christian work of the author, which is the subject of our research, is "Kelimmat ha-Goyim" (The Shame of the Gentiles).

Kelimmat ha-Goyim, written in 1397, consists of twelve chapters. The author collects and evaluates the relevant arguments for each doctrine in the text. The refutation mainly deals with the objections of Jesus' divinity. Besides, it also addresses many issues such as baptism, Eucharist, the position of the Pope, the claim of virginity of Mary, the issue of the birth date of Jesus, and mistakes in Bible translations.

Özet

Yahudiler ve Hıristiyanlar arasında yazılmış olan reddiyelerin incelenmesi Yahudi-Hıristiyan ilişkilerini anlayabilmek için önem taşımaktadır. Araştırmada esas alınan reddiyenin yazarı 1350 yılında İspanya'da doğmuştur. Yaşadığı tarihlerde ekonomik ve dinî karışıklık gibi çok yönlü nedenler neticesinde Hıristiyanların Yahudiler üzerindeki baskı ve şiddetleri artmış ve bu baskılar pek çok Yahudinin gönüllü ya da zorla Hıristiyanlığa geçmesine sebep olmuştur. Reddiyenin yazarı Profiat Duran da 1391 yılında zorla vaftiz edilen Yahudilerdendir.

Profiat Duran'ın nihai olarak hangi dine mensup olduğu tartışılmıştır. Duran'ın o dönemde Yahudilere uygulanan zorunlu vaftizden kaçtığı ve hiç Hıristiyan olmadığı iddia edilmiştir. Diğer yandan, onun zorla vaftiz edildiği ve sonrasında hayatının sonuna kadar Hıristiyan kaldığı da öne sürülmüştür. Bir başka iddiaya göre ise, Duran, zorunlu vaftizden kısa bir süre sonra Yahudiliğe geri dönmüştür. Bu makalede, Duran'ın zorunlu vaftizde görünürde Hıristiyan olduğunu ve bu olaydan sonra hayatını kripto Yahudi olarak sürdürdüğü görüşü önerilmektedir.

Duran'ın Hıristiyanlık karşıtı iki polemik eser kaleme aldığı bilinmektedir. İlki, arkadaşı David Bonet Bongoron'a yazmış olduğu "İggeret al-Tehi Ke-Avoteyha" (Atalarınıza Benzemeyin Risalesi) adlı mektuptur. Yazarın Hıristiyanlık karşıtı ikinci eseri ise araştırmamızın da konusu olan "Kelimmat ha-Goyim" (Goyların Utancı) adlı eseridir.

1397 tarihinde yazılmış olan Kelimmat ha-Goyim on iki bölümden oluşmaktadır. Yazar metinde ele aldığı her bir doktrine dair argümanları toplayıp değerlendirmiştir. Reddiyenin içeriğinde ağırlıklı olarak İsa'nın ulûhiyetine ilişkin itirazlar ele alınmakla birlikte, vaftiz, evharistiya, Papa'nın konumu, Meryem'in bakireliği iddiası, İsa'nın doğum tarihi meselesi ve Kutsal Kitap çevirilerindeki hatalar gibi pek çok konuya da değinilmektedir.

Çalışmamız iki bölüm olarak ele alınmıştır. Makalenin ilk kısmı, Duran'ın, İsa Mesih'in tanrı olduğunu kanıtlamak için Hıristiyanların kullanmış olduğu delilleri nasıl çürüttüğünü ele almaktadır. İkinci kısımda, Duran'ın İsa'nın

Our study is divided into two parts. The first part of the article deals with how Duran refutes the evidence adduced by Christians to prove that Jesus Christ is God. The second part evaluates the evidence that Duran presented to show why Jesus cannot be a God.

Duran firstly states that neither Jesus nor his disciples had any claim or even agenda for Jesus' deity. The later Christian theologians and clergy adopted some fallacies on the deity of Jesus and deceived the masses. For this reason, Duran did not call the first disciples and followers of Jesus the apostles as Christians would. Rather, he calls them deceivers. In his opinion, although the first followers of Jesus made mistakes for many reasons, they did not mislead others because they did not have the intelligence which could enable them to convince others. Later, some theologians deliberately misled both themselves and the masses. This is the reason why the author called them deceivers.

The first part of the article considers the way in which Duran criticized the proofs brought by Christians from the Hebrew Bible and the New Testament to demonstrate the divinity of Jesus. Besides, it investigates the miracles of Jesus within the context of his deity, and Jewish discussions on how Jesus could do extraordinary things.

The second part of the article deals with the evidence that Duran put forward to prove why Jesus cannot be God. In his own words, Jesus clarifies he was not God. Jesus refers to a greater being than himself in his discourses. Moreover, he always identifies himself as the son of man. According to Duran, Jesus' disciples and early followers did not consider him God either. Likewise, Paul emphasized the uniqueness of God in his speeches. Then why did people consider Jesus to be God? At this point, Duran thinks that some of Jesus' discourses lead to this thought such as "I and my Father are one." (John 10:30); "As if he had seen the Father who had seen

neden tanrı olamayacağını göstermek için kullandığı deliller değerlendirilmektedir.

İlk olarak ne İsa'nın kendisinin ne de öğrencilerinin İsa'nın tanrılığı konusunda bir iddialarının ve hatta dertlerinin olmadığını ifade etmektedir. İsa'nın tanrılığı konusunda sonraki Hıristiyan teolog ve din adamları yanlış fikirlere sahip olmuşlar ve kitleleri kandırılmışlardır. Bundan dolayı Duran eserinde, İsa'nın ilk öğrenci ve takipçilerine Hıristiyanların yakıştırdığı şekilde havari dememiş; onları yanlış düşenler olarak isimlendirmiştir. Çünkü ona göre ilk nesil, birtakım nedenlerle yanlış düşmüş olsalar da, yüksek bir zekâyâ sahip olmadıkları için başkalarını da yanlış düşürmemişlerdir. Daha sonra gelen birtakım teologlar ise hem kendilerini hem de kitleleri kasıtlı olarak yoldan çıkarmışlar ve bu yüzden metinde "aldatanlar" olarak isimlendirilmişlerdir.

Makalenin ilk bölümünde, Duran'ın İsa'nın tanrılığını kanıtlamak için Hıristiyanların Tanah'tan ve Yeni Ahit külliyatından getirdikleri delilleri nasıl eleştirdiği ele alınmıştır. Ayrıca bu kısımda İsa'nın tanrılığı bağlamında onun mucizelerine ve İsa'nın nasıl olağanüstü işler yapabildiğine dair Yahudi tartışmalarına değinilmiştir.

Makalenin ikinci bölümü, Duran'ın, İsa'nın neden Tanrı olamayacağını kanıtlamak için öne sürdüğü delilleri ele almaktadır. İsa'nın kendi sözleri onun Tanrı olmadığını kanıtlamaktadır. O, söylemlerinde kendisinden daha yüce bir varlığa işaret etmiştir. Üstelik kendisini sürekli "insanoğlu" olarak isimlendirmiştir. Duran'a göre aynı şekilde İsa'nın öğrenci ve ilk takipçileri onu tanrı olarak görmemiştir. Pavlus da konuşmalarında Tanrı'nın teklğine vurgu yapmıştır. Peki, o zaman insanlar neden İsa'yı Tanrı olarak görmüştür? Bu noktada Duran İsa'nın bazı söylemlerinin buna sebebiyet verdiğini düşünmektedir: "Ben ve Baba biriz" (Yuhanna 10:30); "Beni görmüş olan Baba'yı görmüştür." (Yuhanna 14:9) vb. İsa'nın bu söylemleri sonradan gelen teologların bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde İsa'yı tanrılaştırmasına sebep olmuştur.

Duran'a göre Yeni Ahit'te anlatılan İsa profili de, tanrı mefhumuyla uyuşmamaktadır. Çünkü orada İsa'nın şeytan tarafından

me.” (John 14:9) etc.

According to Duran, Jesus’ profile described in the New Testament is not compatible with the notion of God because it mentioned that Satan tried Jesus, which is unfit for God. It also mentioned that Jesus was unable to do certain things. Moreover, some of his promises have never been fulfilled, and this can be observed by anyone.

As a result, Profiat Duran claims in his refusal that the Christian beliefs and practices do not coincide with both Jesus’ own statement and the Bible passages. He believes that the later theologians were influential in determining the principles of Christian religion rather than Jesus’ first followers who misunderstood things because of their mental weakness. These theologians are more responsible for Christian beliefs than for Jesus and his disciples.

The author endeavors to make a criticism based on the principles of reason and logic in his refusal. He may have thought that a simpler critique would not be successful in his time and geography. He often presents evidence from the Bible as well. His refusal in this respect would lead to further text-oriented criticism. However, it seems that Duran has made superficial criticism on some issues. The author seems to have written his work for the Jews or the converts to Christianity from Judaism.

denendiğinden bahsedilmektedir. Bu durum Tanrı için uygunsuzdur. Ayrıca İsa’nın bazı şeylere güç yetiremediğinden bahsedilir. Üstelik onun bazı vaatleri gerçekleşmemiştir ve bunu herkes müşahede edebilir.

Sonuç olarak Profiat Duran reddiyesinde, Hıristiyanların inanç ve uygulamalarının hem İsa’nın kendi beyanıyla, hem de Kutsal Kitap pasajlarıyla örtüşmediğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Yazara göre Hıristiyan dininin esaslarını belirlemede, İsa’nın, akli zafiyetleri nedeniyle bazı şeyleri yanlış anlamış olan ilk takipçilerinden ziyade, sonraki teologlar etkili olmuştur. Hıristiyanlığın mevcut inanç sisteminden İsa ve havarilerinden çok bu teologlar sorumludur.

Yazar reddiyesinde akıl ve mantık ilkelerine dayalı bir eleştiri yapmaya gayret etmiştir. Daha basit bir eleştirinin kendi döneminde ve coğrafyasında başarılı olamayacağını düşünmüş olabilir. Ayrıca eserinde sıklıkla Kutsal Kitap üzerinden deliller sunmaktadır. Bu açıdan reddiyesi, sonraki çalışmalara metin odaklı eleştiri konusunda öncülük etmiştir. Bununla birlikte, Duran’ın bazı konularda eleştirilerinin yüzeysel kaldığını söylemek mümkündür. Yazarın eserini Yahudilere ya da yeni Hıristiyanlığa geçmiş olan eski dindaşlarına yazdığı düşünülmektedir.

Giriş

Erken dönemlere ait Yahudi eserlerinin bir kısmında Hıristiyanlık karşıtı pasajlar bulunmakla birlikte, müstakil reddiye formunda yazılmış metinler ancak on ikinci yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık karşıtı müstakil reddiyelerin yazılması, Yahudiler üzerindeki Hıristiyan baskısının o yüzyıllarda şiddetlenmesine bağlanmaktadır.¹ Söz konusu reddiyelerin incelenmesi Yahudi-

¹ Daniel J. Lasker, *Jewish Philosophical Polemics against Christianity in the Middle Ages* (Portland, Or: The Littman Library Of Jewish Civilization, 2007), 1, 2.

Hıristiyan ilişkileri tarihinin iç yüzünü keşfedebilmek için önem taşımaktadır.² Bununla birlikte bilimsel çalışmanın gereği olan tarafsızlık ilkesi göz önüne alındığında, Yahudi-Hıristiyan ilişkilerini bütüncül değerlendirmek için Hıristiyanların reddiye literatürü de dikkate alınmalı ve karşılaştırmalı/kapsayıcı bir okuma yapılmalıdır.

Araştırmada esas alınan reddiyenin yazarı Profiat Duran, XIV. yüzyılın sonlarında, yani Yahudi karşıtlığının İspanya'da yükselişe geçtiği yıllarda yaşamıştır. Bu tarihlerde ekonomik, dinî vb. gerekçelerle Hıristiyanların Yahudilere uyguladıkları baskı ve şiddetler artmış ve pek çok Yahudi gönüllü ya da zorla Hıristiyanlığa geçmiştir.³ Profiat Duran da 1391 yılında zorla vaftiz edilen Yahudilerden biridir.

Eski Katalonya'nın başkenti Perpignan'da⁴ doğan Profiat Duran'ın (d. 1340/1350) tam adı Isaac Moses ha-Levi olmakla birlikte, eserlerinde daha çok Efod⁵ mahlasını kullanmayı tercih etmiştir. Duran; tıp, felsefe ve astronominin yanı sıra, dilbilgisine dair birikimi ile de tanınmaktadır. 1403 yılında yazmış olduğu gramer kitabı *Ma'ase Efod* hem Yahudi hem de Hıristiyan çevrelerce kabul görmüş ve yazarın başyapıtı olarak değerlendirilmiştir.⁶

Duran'ın Hıristiyanlık karşıtı iki polemik eser kaleme aldığı bilinmektedir. İlki, arkadaşı David Bonet Bongoron'a yazmış olduğu "*İggeret al-Tehi Ke-Avoteyha*" (Atalarınıza Benzemeyin Risalesi) adlı hiciv içeren bir mektuptur. Rivayete göre zorla vaftiz edilen David ile Duran, Yahudiliğe geri dönebilmek için bölgeden kaçmaya ve Filistin'e gitmeye karar verirler. Fakat David vazgeçer ve bir mektup yazarak Hıristiyanlığın hak yol olduğuna inandığı için bu dinde kalacağını ve arkadaşı Duran'ı da samimi olarak bu yola girmeye davet ettiğini bildirir. Duran bu mektuba alaylı bir dille karşılık verir ve eski dostuna, atalarının (İsrailoğulları) tümünün geçmişte Yahudi dininde kalarak yanıldığına ve zorla vaftiz ettirilerek girmiş olduğu Hıristiyan dininin hakikat olduğuna ikna olduğunu ironik bir üslupla yazar. Ardından, Hıristiyanlığın, Yahudi Kutsal Kitabı ile çelişen inanç ve uygulamalarını ciddiyetle eleştirerek David'e nasıl bir yanışın içerisinde olduğunu anlatmaya çalışır.⁷ Yazarın Hıristiyanlık karşıtı ikinci eseri ise, Yahudilerin başlangıçta zorunlu fakat daha sonra birtakım menfaatler elde etme adına

² Hıristiyanlık karşıtı Yahudi reddiyelerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Seda Şengül, "Yahudi Bilgin Hasday Crescas'ın Teslis İnancına Yönelttiği Eleştiriler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2014): 163-184.

³ William D. Phillips & Carla Rahn Phillips, *İspanya'nın Kısa Tarihi*, çev. Tuna Erkmen (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016), 112.

⁴ Fransa'nın güneyinde, İspanya sınırındaki şehir.

⁵ Efod; En (Katalon dilinde "efendi") ya da İbranicedeki "ben" anlamında kullanılan Ani ile Profiat Duran'ın ilk harflerinden oluşturulan bir kısaltmadır.

⁶ Hanne Trautner-Kromann, *Shield and Sword: Jewish Polemics against Christianity and the Christians in France and Spain from 1100-1500* (Tübingen: Mohr Siebeck, 1993), 155.

⁷ Franz Kobler, *Letters of Jews through the Ages: From Biblical Times to the Middle of the Eighteenth Century* (East and West Library, the Jewish Publication Society of America, 1978), 276; Trautner-Kromann, *Shield and Sword*, 158.

Hıristiyanlığa geçişler yaşadığı bir süreçte yazılan ve araştırmamızın da konusu olan “*Kelimmat ha-Goyim*” (Goyların Utancı) adlı eseridir. Burada dikkat çeken husus yazarın her iki reddiyesine de isim verirken Yahudi Kutsal Kitabı’nda geçen ifadelere başvurmuş olmasıdır.⁸ Nitekim Yahudi-Hıristiyan reddiye tarihine ilişkin inceleme yapıldığında yazarların sıklıkla bu yolu tercih ettikleri görülmektedir.

Duran’ın dinî tercihi konusunda birbirinden tamamen farklı üç görüş bulunmaktadır. Heinrich Graetz, Duran’ın 1391 yılında zorla Hıristiyanlaştırıldığını; fakat kısa bir süre sonra güney Fransa’da tekrar Yahudiliğe döndüğünü savunmaktadır. Bu görüşe göre, Duran, Hıristiyanlık karşıtı reddiyesini, Hıristiyan olmaya mecbur edildiği yıllarda öğrendiği Hıristiyanlık bilgisi temeline dayandırmıştır. Buna karşın Yitzhak Baer ise, Duran’ın zorunlu vaftizden kaçıp kurtulduğunu ve ömrünün sonuna kadar Yahudilikten hiç çıkmadığını iddia etmiştir. Baer’e göre, *Kelimmat ha-Goyim*’in hem saldırgan üslûbü hem de bu kitapta dönemin Yahudilerine yapılan atıflar göz önünde bulundurulursa, Duran’ın Hıristiyanlığa girdiğini düşünmek imkânsızdır.⁹ Richard W. Emery ise, 1968 yılında Duran’ın hayatına ve vaftiz edilmesine dair bulduğu yeni kayıtların ışığında Duran’ın Hıristiyanlığa girdiğini ve geri kalan ömrünü Hıristiyan olarak geçirdiğini ileri sürmüştür. Emery’ye göre, Duran’ın, zorunlu vaftizden yirmi yıl sonra Katolik Aragon Kralı’na astrolog olarak hizmet etmesi onun Hıristiyan kimliğini devam ettirdiğini göstermektedir.¹⁰ Birbiriyle çelişir gibi görünen bu iddiaları telif edebilecek dördüncü bir açıklama yapmak mümkündür. Kanaatimizce Duran, 1391 yılındaki zorunlu vaftizle görünürde Hıristiyan olmuş ve fakat gizlice Yahudi inancını devam etmiştir. Baskı ve zulümden kurtulmak için, Hıristiyan görünme konusunda son derece hassas davranmış ve bu amaçla, vaftiz sonrası geleneğe uygun bir şekilde Latince bir ad (*Honoratus de Bonafide*) almıştır. Buna mukabil, eserlerinde ya da yazışmalarında daima mahlasını (*Efod*) kullanmayı tercih etmesi, Yahudi çevrelerle ve bilhassa Hasdai Crescas ile irtibatını devam ettirmiş olması, onun Yahudiliğe bağlı kaldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, Duran’ın dönemin şartlarında ölüm, sürgün ya da daha farklı baskılara maruz kalmamak için “kripto Yahudi” ya da “marano”¹¹ gibi hayatını sürdürdüğü söylenebilir. Nitekim Duran’ın

⁸ “Al Tihyu Ke Avoteyhem” (2.Tarihler 30:7); “*Kelimmat Goyim*” (Hezekiel 36:6) ; “*Kelimmat ha-Goyim*” (Hezekiel 36:15).

⁹ Carsten L. Wilke, “Historicizing Christianity and Profiat Duran’s *Kelimat ha-Goyim* (1397)”, *Medieval Encounters* 22/1-3 (2016): 149, 150; Trautner-Kromann, *Shield and Sword*, 157, 158; Frank Talmage, “The Polemical Writings of Profiat Duran”, *Immanuel*, 13 (1981): 71, 72.

¹⁰ Richard W. Emery, “New Light on Profayt Duran ‘The Efodi’”, *The Jewish Quarterly Review* 58/4 (1968): 328-337.

¹¹ 1391 yılında İspanya’da gerçekleştirilen zorunlu vaftiz sonrası, birtakım Yahudiler, görünürde Hıristiyan gibi davranmış, fakat gizlice Yahudiliğe bağlılıklarını devam ettirmiştir. Bu kişilere aşığılamak maksadıyla İspanyolca domuz anlamında “marano” denilmiştir. Yusuf Besalel, “Maranos”, *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Basın

eserlerine dikkatli bir gözle bakıldığında, dindar bir kripto Yahudi'nin kendi dini kimliğini tanımlama ve güvenceye alma çabasını görmek mümkündür.¹²

Kardeşim! Bu, ... gizli ve mütevazı bir şekilde yazmayı uygun gördüğüm eserdir; zira Rabbim Tanrı beni sessizliğe koydu ve... içmek üzere bana zehirli su verdi. Azgın sular beni boğdu, akıntı beni sular altında bıraktı... Toz topraktan ve cehennemden bir ruh gibi konuşuyorum; bundan dolayı kelimelerim boşuk çıkıyor.¹³

Duran'ın Hıristiyanlık karşıtı bu iki eserini Hıristiyan görünümünde ama Yahudi kimliğiyle yazdığı kanaatine varıldıktan sonra akla başka bir soru gelmektedir. O da Duran'ın bu eserleri yazmasına Kilise'nin nasıl izin verdiği sorusudur. Ya da bu suç nasıl cezasız bırakılmıştır? Çünkü Kilise yeni Hıristiyan olmuş bir Yahudi'nin Hıristiyanlığa saldırısını cezasız bırakmamalıdır. Buna göre Duran eserlerini ya vaftiz öncesinde yazmış ya da sonrasında yazıp önceden yazmış gibi davranmış olmalıdır. Araştırmacılar ikinci alternatifte daha yakın durmaktadırlar.¹⁴

1397 tarihli *Kelimmat ha-Goyim* adlı eser on iki bölümden oluşmaktadır. Yazar metinde ele aldığı her bir doktrinle ilgili argümanları derleyip değerlendirmiştir. Bu bakımdan kendinden önce yazılmış reddiyelerden farklı olarak daha sistematik bir Hıristiyanlık eleştirisi sunmuş olmakta ve bu durum eserini reddiye literatürü açısından orijinal kılmaktadır. Ayrıca Hıristiyanlığa ait kaynak metinleri kullanıp, bu metinlerin gelenekle çelişen yönlerini göstermesi ve Hıristiyanlığın kuruluş tarihi konusunda kendi içinde tutarlı bir açıklama getirmesi, Duran'ın, tarihsel ve edebî açıdan sistemli bir yol izlediğini göstermektedir.¹⁵ Yazarın bu tavrı esere bilimsel bir görünüm kazandırmakta ve Hıristiyan literatüre dair birikimini ve nüfuzunu gözler önüne sermektedir.

Duran'ın eserinde ilk dört bölüm; İsa'nın ulûhiyeti, Teslis, aslî günah ve Şeriat'ın neshi olmak üzere en önemli Hıristiyan dogmalarına tahsis edilmiştir. Sonraki beş bölüm; Havarilerin uydurdukları inanç ve uygulamalar, Ekmek-Şarap

---

Yayın, 2001), 2: 385. Geniş bilgi için bk. Mahmut Salihoglu, "Marranolar ve Dini İnançları", *EKEV Akademi Dergisi* 15/49 (Güz 2011): 105-115.

¹² Yosi Yisraeli, "Constructing and Undermining Converso Jewishness: Profiat Duran and Pablo de Santa Maria", *Religious Conversion: History, Experience and Meaning*, Ira Katznelson & Miri Rubin (Burlington: Ashgate, 2014), 188. Ayrıca bkz. Maud Kozodoy, *The Secret Faith of Maestre Honoratus: Profayt Duran and Jewish Identity in Late Medieval Iberia* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015).

¹³ Talmage, "The Polemical Writings of Profiat Duran", 73 (Profiat Duran, *Ma'seh 'Efod*, 197'den naklen).

¹⁴ Trautner-Kromann, *Shield and Sword*, 156; Emery, "New Light on Profayt Duran 'The Efodi'", 334.

¹⁵ Wilke, "Historicizing Christianity and Profiat Duran's *Kelimat ha-Goyim* (1397)", 143, 144.

Ayini, vaftiz, papalık ve Meryem kültü gibi dinî pratiklere ayrılmıştır. Son dört bölümde ise, Yeni Ahit'te Tanah'a yapılan atıflar, Hıristiyanlığın kronolojisi, Vulgate tercümesi gibi kutsal metinlerin yorumlanmasına ilişkin konular ele alınmıştır.¹⁶

Duran, bu eserinde İsa'nın neden Tanrı olamayacağını kanıtlama gayretindedir. Hıristiyanların İsa'nın tanrılığına dair getirmiş olduğu delilleri eleştiren Duran, Tanah'taki Tanrı tasavvurundan ve Yeni Ahit'te İsa ile ilgili anlatılanlardan hareketle, her iki kutsal kitap açısından da İsa'nın Tanrı olmadığını iddia etmektedir. Bu hususta öncelikle ne İsa'nın ne de öğrencilerinin İsa'nın tanrılığı konusunda bir iddialarının ve hatta dertlerinin olmadığını ifade etmektedir. Her ne kadar öğrencileri İsa'nın bazı açıklamalarını yanlış yorumlamış olsalar da, İsa'nın tanrılığı konusunda yanlışla saparak insanları yoldan çıkaranlar sonradan gelen Hıristiyan teolog ve din adamlarıdır. Duran, bu tespitinden hareketle, İsa'nın ilk öğrenci ve takipçilerini “yanılanlar”, “aldananlar”¹⁷ olarak isimlendirmektedir. Çünkü ona göre bu kimseler, her ne kadar bazı nedenlerden dolayı hata yapmış olsalar da, başkalarını yanlışla sürükleyecek bir zekâ seviyesine sahip değillerdi. Daha sonradan gelen teologlar ise, mantık, felsefe ve diğer ilim dallarından da faydalanarak hem kendilerini hem de kitleleri kasıtlı olarak yoldan çıkarmışlardır ve bu nedenle Duran'ın eserinde “düzenbazlar”, “aldatanlar”¹⁸ olarak isimlendirilmişlerdir. Metin içerisinde İsa'dan ise; “sahte mesih”, “Nasıralı İsa” ya da yalnızca “İsa” şeklinde bahsedilmektedir.¹⁹

1) İsa'nın Tanrılığının Reddi

a) Ulûhiyete Dair Kutsal Kitap Delillerinin Reddi

Hıristiyanlığın Yahudilikten çıkan bir din olması nedeniyle, Hıristiyanlar Yahudi Kutsal Kitabı'nı (Tanah) kendi kanonlarına dâhil edip “Eski Ahit” olarak isimlendirmişlerdir. Her ne kadar Eski Ahit'e tabi olup olmama ya da onu eleştirme/itibarsızlaştırma gibi konularda aralarında birtakım ihtilaflar yaşamış olsalar da, Hıristiyanlar kendi inanç ve uygulamalarını teyit etmek için Yahudi Kutsal Kitabı'na başvurmayı hiçbir zaman ihmal etmemişlerdir. Bu bağlamda

¹⁶ Anne Deborah Berlin, *Shame of the Gentiles of Profiat Duran: A Fourteenth-Century Jewish Polemic against Christianity* (Harvard University, 1987), 29. Ayrıntılı bilgi için bkz. Maud Natasha Kozodoy, *A Study of the Life and Works of Profiat Duran* (Jewish Theological Seminary of America, 2006); Wilke, “Historicizing Christianity and Profiat Duran's Kelimat ha-Goyim (1397)”, 153.

¹⁷ İbranicesi טועים (to'im).

¹⁸ İbranicesi מטעים (mat'im).

¹⁹ Profiat Duran, כתבי פולמוס לפרופית דוראן (Kitvey Pulmus Le-Profiat Duran), ed. Frank Talmage (Kudüs: The Zalman Shazar and The Dinur Center, 1981), 4; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 5.

Hıristiyanlar, Tanah'taki bazı cümleleri bilhassa İsa'nın tanrılığını kanıtlamak için kullanmışlardır.

Yahudi-Hıristiyan ilişkileri tarihinde sıklıkla gündeme gelen Yeşaya'daki cümle bu bakımdan oldukça dikkat çekicidir. Matta İncili'nde, Yeşaya'da geçen "Genç kız hamile kaldı, bir erkek çocuk doğurdu ve adını İmmanuel koydu"²⁰ cümlesine atıf yapılmakta ve İsa'nın doğumu ile kehanetin gerçekleştiği iddia edilmektedir. Duran, Hıristiyanların bu yöndeki iddialarına cevap olarak, Yeşaya'da İsa'dan beş asır önce yaşamış olan Ahaz dönemine ait olaya işaret edildiğini savunmaktadır. Burada kastedilenin İsa Mesih olduğunu düşünen "aldatanlar" ise, bu cümleden kendi inançlarının kökenine dair iki önemli esası çıkarmaya çalışmışlardır. İlk olarak, Hıristiyanlar cümlede geçen "genç kız" ifadesini "bakire" olarak tercüme edip, burada İsa'nın babasız doğuşuna bir işaret bulmuşlardır. Duran ise, hem Yeşaya'da geçen ifadenin "bakire" anlamı taşımadığını delillendirmekte hem de Meryem'in bakireliği ve İsa'nın babasızlığı iddialarına karşı itirazlarını sıralamaktadır.

Öncelikle ilgili pasajdaki genç kız (*almah*) ifadesi, Kutsal Kitap'ın başka yerlerinde de geçmekte ve kelimenin "bakire" manası bulunmamaktadır.²¹ Ayrıca, Meryem'in bakireliği, Yeni Ahit'te bile kabul edilmemektedir. Luka'daki (2:48) anlatıma göre İsa'yı kaybeden Meryem ve Yusuf onu bulduklarında, Meryem, Yusuf'u kastederek "Oğlum, babam ve ben çok üzüldük, nerede olduğunu bilmediğimizden çok endişelendik" demiştir. Bu ifadenin açıklığına rağmen, Hıristiyanlar, İsa'nın annesi Meryem'in, bakire olduğu halde Kutsal Ruh'tan hamile kaldığını iddia etmişler ve bunu dinlerinin bir esası olarak kabullenmişlerdir.²² Hıristiyanlar ise, Yusuf'un İsa'nın babası olarak isimlendirilmesini, Roma'nın nüfus

²⁰ Yeşaya 7:14. Pasajın tercümesi İbranice metin dikkate alınarak yazılmıştır. Günümüzdeki Türkçe Kutsal Kitap çevirilerinde cümle gelecek zaman formunda Türkçeye çevrilmiştir. Yeşaya 7:14'ün çevirisinde Yahudi ve Hıristiyanlar arasında bir farklılık bulunmaktadır. Yahudiler bu cümleyi, "Genç kız hamile kaldı/kalacak ve bir oğul doğurdu/doğuracak" şeklinde anlamaktayken; Hıristiyanlar "bakire hamile kalacak ve bir oğul doğuracak" diye tercüme etmektedirler. Yahudilere göre, İbranice metinde geçen "almah" ifadesi daima "genç kız" anlamı taşımaktadır. Fakat Hıristiyanlar Kutsal Kitapta "ha-almah" şeklinde üç yerde geçen (Yaratılış 4:43, Çıkış 2:8, Yeşaya 7:14) bu kelimeyi iki yerde (Yaratılış ve Yeşaya) "bakire kız" anlamında, bir yerde (Çıkış) ise bakirelik çağrışımı yapmadan yalnızca "kız evlat" olarak tercüme etmektedir. (Kutsal Kitabın İngilizce tercümelerinde kelime "virgin" (bakire) olarak çevrilmiş olsa da, Türkçe çeviride "genç kız" olarak geçmektedir.) Yeşaya 7:14'e ilişkin bir diğer husus ise bu cümlede kullanılan zaman formunu birtakım Yahudilerin gelecek, diğer bir kesimin ise geçmiş zaman olarak değerlendirmesi ve buna dair Yahudi dünyasında bir birlik bulunmayışıdır. Duran geçmiş zaman formunu tercih etmiş görünmektedir. Bununla birlikte, "almah" kelimesine "genç kız" manası verildiği müddetçe, ilgili cümlenin geçmiş veya gelecek zamana işaret etmesi önemini kaybetmekte ve İsa'nın babasız doğuşunu kanıt olarak kullanılması mümkün olmamaktadır.

²¹ Bkz. "Kartalın gökyüzünde, yılanın kayada, geminin denizde izlediği yol. Ve erkeğin genç kızla tuttuğu yol" (Süleyman'ın Özdeyişleri 30:19).

²² Duran, פולמוס, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 8; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 13.

kayıtlarına İsa'nın babası olarak Marangoz Yusuf'un yazdırılmasına bağlamaktadırlar.²³

Duran; Meryem'in bakireliği ve İsa'nın babasız dünyaya gelmesi konusunda kendi görüşünü Matta İncili'ndeki (12:47) şu cümle ile de teyit etmektedir: "Annen ve erkek kardeşlerin seni çağırıyor." Her ne kadar bu cümle açıkça İsa'nın erkek kardeşleri bulunduğu işaret etse de, "aldatan" Hıristiyanlara göre, burada kastedilen öz kardeş, İsa'nın akrabalarıdır. İsa'nın kardeşleri konusu Matta İncili'nde (13:54-56) başka bir yerde yine karşımıza çıkmaktadır. Sinagogda İsa'yı dinleyen Yahudiler şaşkınlık içinde, "Bu adamın sahip olduğu bilgi ve kabiliyet neredendir ve bu marangozun oğlu değil midir, annesinin adı Meryem, erkek kardeşleri Yakup, Yusuf, Şim'on ve Yahuda değil midir? Ve kız kardeşleri, onlar bizimle değil midir? Eğer öyleyse bunca şey neredendir?" demişler ve korkmuşlardır. Duran'a göre burada İsa'nın hem erkek hem de kız kardeşlerinden bahsedilmekte, hatta isimleri verilmektedir. Ayrıca Kutsal Kitabın hiçbir yerinde "şu, falancanın kardeşidir" şeklinde bir ifade, kardeşlik dışında bir akrabalık bağına işaret etmemektedir.²⁴

Hıristiyanların Yeşaya'daki cümleden (7:14) elde ettikleri diğer bir çıkarım ise, buradaki çocuğun "İmmanuel" adıyla çağrılması sebebiyle Tanrı olduğu ve bu Tanrı-çocuğun da ancak İsa olabileceğidir.²⁵ Duran, bu iddiaya Luka İncili'nde (1:28) Meryem'e hitaben söylenen şu cümle ile karşılık vermektedir: "Selam, ey Tanrı'nın lütfuna erişen kız. Rab seninleedir." O halde, Yeşaya'daki "İmmanuel" ifadesi "Tanrı bizimle" değil, aksine "Tanrı seninleedir" şeklinde anlaşılmalıdır.²⁶

Duran'ın itirazına ilave olarak, Yeni Ahit'te Yeşaya'daki İmmanuel'e gönderme yapan tek cümlenin Matta'da geçiyor oluşuna dikkat çekilebilir. Diğer İncil yazarları bu referansı kullanmamışlardır. Ayrıca söz konusu kehanete göre, genç kız/bakire bir oğul doğurmuş ve adını İmmanuel koymuştur. Hâlbuki yine Matta İncili'ne (1:20-21) göre melek, Yusuf'a Meryem'den doğacak çocuğun adını İsa koymasını söylemektedir. Dolayısıyla, Matta İncili'nde doğacak çocuğa isim koyma konusunda iki farklı adın geçmesi, diğer İncil yazarlarının hiçbir şekilde "İmmanuel" adı ve yakıştırmasından bahsetmemiş olmaları ve daha önce ifade edilmiş olan "genç kız" ifadesinin "bakire"ye dönüştürülmesi Hıristiyanların Tanah'tan İsa'ya delil sunma girişimlerinin zorlama olduğunu göstermektedir.²⁷

Duran'a göre daha sonra gelen Hıristiyan teologlar muhtemel itirazları fark etmişler ve Kutsal Kitap'ta geçen ifadenin doğrudan İsa'ya işaret etmediğini, onun

²³ Michael Wilcock, *Luka'nın Mesajı Dünyanın Kurtarıcısı*, çev. Murat Yılmaz (İstanbul: Haberci, 2017), 62.

²⁴ Duran, *כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus)*, 46, 47; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 88.

²⁵ Bütün bunlar, Rabbin peygamber aracılığıyla bildirdiği şu söz yerine gelsin diye oldu: "İşte, kız gebe kalıp bir oğul doğuracak; adını İmmanuel koyacaklar." İmmanuel, Tanrı bizimle demektir (Matta 1:22-23).

²⁶ Duran, *כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus)*, 8; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 13, 14.

²⁷ Murat Hakan Yıldırım, *Yahudi ve Hıristiyan Kaynaklarında Tanrı İmgesi* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2010), 215,216.

yaşadığı tarihten beş asır öncesine ait olduğu halde, İsa'nın hikâyesinin bir taklidi/benzeri olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca onlar Kutsal Kitap'ın tamamının İsa Mesih'in enkarnasyonu, haça gerilişi, dirilişi ve göğe alınışına dair meseller içerdiğini de iddia etmişlerdir. Fakat Duran, bu açıklamaların gerçeği yansıtmadığı kanaatindedir; çünkü Kutsal Kitabın genel usûlüne göre Tanrı, yakın bir gelecekte olacağını vadettiği şeyler hakkında işaret ve mucizeler gönderir. İsrailoğulları Mısır'dan çıkmadan önce, Tanrı'nın Musa aracılığıyla gösterdiği mucizeler buna örnektir.²⁸ Aynı şekilde Gidyon'a Midyanlıları yeneceğine dair iki işaret gösterilmişti.²⁹ Tanrı, Hizkiya'ya Asur kralından kurtulacağına dair vaatte bulunmuş ve bunun işareti olarak da bir mucize gerçekleşmişti.³⁰ Dolayısıyla "aldatan" Hıristiyanlar Yeşaya'da bahsi geçen olayda, Ahaz döneminde yaşayan genç bir kadının erkek bir evlat doğurduğunu ve onun adının İmmanuel olduğunu, bu meselenin İsa'ya işaret edemeyeceğini kabullenmek zorundadırlar. Hıristiyanların, kendi çıkarımlarını ve açıklamalarını kanıtlamaları mümkün değildir. Hatta kendi iddialarıyla çeliştiği için imanlarını zayıflatacak türden bir delil olmaktan başka bir anlam taşımamaktadır.³¹

Duran, Hıristiyanların İsa'nın ulûhiyetini kanıtlamak için öne sürdükleri daha zayıf bazı delillere de işaret etmektedir. Söz gelimi Hıristiyan teologların Yeşaya'daki "onun adı Harika Öğütçü, Güçlü Tanrı, Ebedi Baba, Esenlik Önderi olacak" (9:6) ifadesini kendilerine referans almalarını eleştirmektedir. Hıristiyanlar bu ifadelerin İsa için söylendiğini ve yalnızca Tanrı'ya yakışır isimlendirmeler olmaları gerekçesiyle İsa Mesih'in ulûhiyetine işaret ettiğini savunmuşlardır.

Duran, burada bahsi geçen kişinin, Asur kralı zamanında yaşayan Hizkiya olduğunu ve bunun bir önceki pasaja bakıldığında rahatlıkla anlaşılabilirliğini iddia etmektedir.³² İlgili pasaj genel hatlarıyla Hizkiya'nın zamanında yaşayan Asur kralından ve Tanrı'nın Hizkiya'yı bu kraldan kurtarışından bahsetmektedir.³³ Zikredilen sıfat ve isimler de bu bağlama oldukça uygun düşmektedir. Mesela, burada anlatılan "mucize"nin (pele) Hizkiya'ya nispet edilmesi, onun gerçekleştirmiş olduğu tabiatüstü olay nedeniyledir. Buna göre, Tanrı Hizkiya'nın yakarışına karşılık ona mucize kabilinden bir işaret göndermiş (2.Tarihler 32:24) ve batmakta olan güneşin Ahaz'ın inşa ettiği basamakların üzerine düşen gölgesini on basamak kısaltmıştır (Yeşaya 38:5-8). Gelen işaretin ardından Tanrı bir melek göndererek Asur kralı Sanherib'in bütün ordusunu yok etmiştir (2.Krallar 19:35; 2.Tarihler 32:20-22).

²⁸ Musa, "Ya bana inanmazlarsa?" dedi, "Sözümü dinlemez, 'RAB sana görünmedi' derlerse, ne olacak?" RAB, "Elinde ne var?" diye sordu. Musa, "Değnek" diye yanıtladı. RAB, "Onu yere at" dedi. Musa değneğini yere atınca, değnek yılan oldu. Musa yilandan kaçtı" (Çıkış 4:1-3).

²⁹ Hakimler 6:36-40.

³⁰ 2.Krallar 20:8-11.

³¹ Duran, מוסר פולמוס (Kitvey Pulmus), 8; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 14.

³² Yeşaya 8:7.

³³ 2.Krallar 19:35.

Hizkiya'ya "tavsiye, öğüt veren" anlamında "Yoets" de denilmiştir, çünkü onun Kutsal Kitap'ta iki kez tavsiye verdiğiinden bahsedilmektedir. İlki Pesah bayramını ikinci ay kutlama konusundaki teklifi (2.Tarihler 30:2), ikincisi ise Gihon pınarının yönünü değiştirmesi meselesidir (2.Tarihler 32:3, 30). Ayrıca, Hizkiya'ya güçlü, kudretli Tanrı anlamında "El Gibbor" da denilmiştir. Bu kelime Hizkiya (Hazak-iah-yud he:Güçlü Tanrı)³⁴ ile aynı anlamı taşır. Zira Gibbor ile Hazak ikisi de güçlü anlamına gelmekte ve ayrıca Yud he ve El'den de Tanrı kastedildiği için bu iki kelimedenden maksat aynı olmaktadır. O "Sar Şalom" olarak da çağrılmıştır, çünkü onun döneminde barış ve adalet hâkimdir: Hizkiya, "RAB'den ilettiğin bu söz iyi" dedi. Çünkü, "Nasıl olsa yaşadığım sürece barış ve güvenlik olacak" ³⁵ diye düşünüyordu.³⁶

Buraya kadar olan kısımda, Duran, Hıristiyanların, İsa'nın ulûhiyetini kanıtlamak için Yahudi Kutsal Kitabından getirdiği delillerin yanlışlığını göstermeye çalışmıştı. O, aynı zamanda, Hıristiyanların, İsa'nın tanrılığı konusunda Yeni Ahit'teki bazı cümleleri de yanlış anladıklarını iddia etmektedir. Bu bağlamda Duran, ilk olarak, "Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı" şeklindeki Yuhanna İncili'nin ilk cümlesini ele almaktadır.

Kâinatın var olan sistemi düzenleyici prensibe, Yeni Ahit'te kelâm/logos işaret edilmekte ve Hıristiyanlar bu prensibin İsa'da zuhur ettiğini iddia etmektedirler. İsa, Tanrı'nın keliması ve hatta bizatihi vahiy olarak telakki edilmektedir.³⁷

Logosa dair Yeni Ahit'te birbirinden farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, aralarında en çok Yuhanna'nın görüşü dikkat çekmektedir. Sinoptik İnciller'in, aksine, Yuhanna'ya göre başlangıçta yalnızca Tanrı ve Logos vardır. Her ne kadar Yuhanna, Logos ile Kutsal Ruh arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koymamış olsa da, Logos'u İsa ile özdeşleştirmiş ve İsa'nın da Tanrı gibi aşkın ve ezeli olduğunu düşünmüştür.³⁸ Yuhanna İncili'nde (1:14) ayrıca "Söz (Kelâm, Logos), insan olup aramızda yaşadı. O'nun yüceliğini Baba'dan gelen, lütuf ve gerçekle dolu biricik Oğul'un yüceliğini gördük" denilmektedir.

Duran'a göre, Hıristiyanlar Yuhanna İncili'ndeki "başlangıçta" ifadesini İsa'nın ezeliyeti ve tanrılığı konusunda delil olarak kullanmışlardır. Ancak onlar bu yorumlarıyla Teslis'i iki parçaya bölmüşler ve onun bir parçasının önceden var olduğunu, diğer parçasının ise zamanın başlangıcında yaratıldığını iddia etmişlerdir. Önceden var olan özü itibarıyla Tanrı'dır, yaratılmış olan ise beşerdir. Mesih ise hem tanrı hem de beşerdir. Nitekim Mika'da (5:2) "Ama sen, ey Beytlehem Efrata,... İsrail'i benim adıma yönetecek olan senden çıkacak." denilmiştir. Hıristiyanlara göre bu ifade yaratılmış olana bir imadır. Aynı pasajda geçen "onun kökeni öncesizliğe, zamanın başlangıcına dayanır" ifadesi ise İsa Mesih'in önceden de var olduğuna yönelik bir imadır. Duran'a göre İsa'ya ve doğal olarak tanrısal

³⁴ Yud he ile Yahve'ye atıf yapılmaktadır.

³⁵ 2.Krallar 20:19.

³⁶ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 9; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 15, 16.

³⁷ Mahmut Aydın, *İsa Tanrı mı? İnsan mı?* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 57.

³⁸ Muhammet Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Logos Doktrini", *Milel ve Nihal* 8/1 (2011): 206, 207.

doğaya biçilen bu roller akıl yoksunluğundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca özelde İsa'nın ulûhiyeti genelde teslis doktrinine işaret ettiği düşünülen pasajlar doğru bir şekilde anlaşıldığı takdirde, Hıristiyan inanç esaslarına referans olamayacakları da açıkça görülür.³⁹

Duran, Hıristiyanların, İsa'nın ulûhiyetini kanıtlamak için kullandıkları diğer delillere de kısaca değinmektedir. Pavlus Yunan topraklarından Kudüs'e geldiğinde İsa'ya inanan cemaatin liderlerini çağırması ve onlara Tanrı'nın, İsa'nın kendi kanı pahasına sahip olduğu kilisesine/cemaatine önderlik yapmak üzere onları seçtiğini söylemiştir (Elçilerin İşleri 20:28). Hıristiyanlar burada dökülen kanın Tanrı'nın kanı olduğunu söylemektedir.

Romalılara Mektup'ta Pavlus, İsa Mesih'i, "her şeyin üzerinde hüküm süren ve sonsuz olan" şeklinde tanıtmaktadır.⁴⁰ Yine Pavlus Koloselilere mektubunda (2:8-9) "Tanrılığın bütün doluluğu bedence Mesih'te bulunuyor." demektedir.

Vahiy kitabında (1:17-18) Yuhanna, Patmos adasında bir ses duyduğunu iddia etmiş ve ses ona "İlk ve son Ben'im. Diri Olan Ben'im. Ölmüştüm, ama işte sonsuza dek diriyim" demiştir. Aynı kitapta İsa Mesih, Tanrı'nın kuzusu olarak değerlendirilmiştir: "Boğazlanmış Kuzu gücü, zenginliği, bilgeliği, kudreti, saygıyı, yüceliği, övgüyü almaya layıktır."⁴¹

Yahuda, mektubunda (1:4) "Onlar biricik üstadımızı, efendimiz⁴² İsa Mesih'i reddettiler" demektedir ve aynı pasajda (1:5) İsrailoğulları'nı Mısır'dan kurtaranın İsa olduğunu açıklayarak ona Tanrılık payesi vermeye çalışmaktadır.

Duran'a göre bu pasajların yardımıyla Hıristiyanların İsa'ya nisbet ettikleri ulûhiyet vasfı, İlk Sebep'e atfedilen türden bir mana taşımaktadır. Hâlbuki bu tarz yakıştırmalar yapanlara İsa'nın Kudüs'te kendisiyle tartışanlara verdiği cevap (Yuhanna 10:19-36) yeterli olmalıdır. Bununla birlikte, bu sözleri İsa'nın ulûhiyetiyle

³⁹ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 14-16; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 23-25.

⁴⁰ Günümüz Kutsal Kitap çevirilerinde pasaj "sonsuz olan/sonsuzlukta dek övülecek olan Tanrı'dır" şeklinde bitirilmektedir. Fakat Duran, daha sonra değinileceği üzere, Pavlus'un İsa'ya hiçbir zaman Tanrı yakıştırmaları yapmadığı iddiasıyla örtüşür şekilde söz konusu pasajda "Tanrı" kelimesi ya da türevlerine yer vermemiş, metinde İsa'ya atıfla yalnızca "Mesih" sıfatı ve "o" zamiri kullanmıştır. Bu tavrın, döneme ait Kutsal Kitap metinlerinde ibarenin yokluğundan mı, yoksa müellifin kendi tasarrufundan mı kaynaklandığı araştırılmaya değerdir. Pasajın tamamı "Kardeşlerimin, soydaşlarım olan İsraililer'in yerine ben kendim lanetlenip Mesih'ten uzaklaştırılmayı dilerdim. Evlatlığa kabul edilenler, Tanrı'nın yüceliğini görenler onlardır. Antlaşmalar, buyrulan Kutsal Yasa, tapınma düzeni, vaatler onlarıdır. Büyük atalar onların atalarıdır. Mesih de bedence onlardandır. O her şeyin üzerinde hüküm süren, sonsuzlukta dek övülecek Tanrı'dır. Amin." şeklindedir (Romalılar 9:3-5).

⁴¹ Vahiy 5:12. Pasajın devamına bakıldığı takdirde Duran'ın maksadı daha anlaşılır hale gelmektedir. "Ardından gökte, yeryüzünde, yer altında ve denizlerdeki bütün yaratıkların, bunlardaki bütün varlıkların şöyle dediğini işittim: "Övgü, saygı, yücelik ve güç sonsuzlukta dek Tahtta oturanın ve Kuzu'nun olsun!" (Vahiy 5:13).

⁴² İbranicesi Adon şeklinde verilmiştir.

ilişkilendirme konusunda ısrarcı davranmak, İsa'nın niyetini çarpıtmak manasına gelir.⁴³

b) Mucizeler ve İsa'nın Tanrılığın Meselesi

İncillerde İsa'nın göstermiş olduğu pek çok olağanüstü olaydan bahsedilmektedir. Hıristiyanlar İsa'nın mucizelerini, onun ulûhiyeti ve üstlenmiş olduğu ilahi misyonuyla ilişkilendirmektedir. Özellikle Yuhanna, İsa'nın kimliğini bu mucizeler üzerinden ortaya koymaya gayret etmiş ve mucizelerin tabiatüstü olmalarının yanı sıra çok daha derin manalar taşıdığını düşünmüştür.⁴⁴

Mucizelerin ulûhiyetin işareti olarak sunulmasını eleştiren Duran, Aşkenaz bir Talmud âliminden İsa ve öğrencilerinin Kabalacı olduklarına dair bir malumat edinmiştir. Buna göre İsa, tabiat düzenine aykırı olarak gerçekleştirmiş olduğu olağanüstü işleri Kabala'daki bazı bilgiler sayesinde gerçekleştirmiştir. Fakat İsa'nın Kabala bilgisi eksik ve kusurludur. Duran bu iddialarını bağlı bulunduğu Yeşiva üyeleri ile paylaştığında, onlar Talmud'daki şu bilgiye işaret ederek Duran'a karşı çıkmışlardır: Pesah arefesinde Cuma günü Nasıralı İsa'yı haça gerdiler. Çarmıha gerilişinden kırk gün öncesinde; halkı büyülediği, kışkırttığı ve İsrailoğulları'nı yoldan çıkarttığı için taşlanacağına dair halka bir duyuru yapıldı. Bu duyuruyla İsa'da bir fazilet gören kimselerin gelmesi ve onu savunması istendi. Fakat hiç kimse onda bir fazilet göremedi ve Pesah arefesinde Cuma günü onu çarmıha gerdiler.⁴⁵

Duran'ın tartıştığı Yeşiva üyelerine göre, İsa'da Kabala ile ilişkilendirilebilecek ya da başka türlü herhangi bir fazilet bulunmuş olsaydı, onda var olan bu faziletleri bir şekilde halk da bilirdi. Kendisinde fazilet gören kimse çıkmadığına göre onun Kabala ilmine sahip olduğunu iddia etmek mantıksızdır. Buna mukabil, Duran'ın iddialarını dayandırdığı Aşkenaz Talmud âlimi, üyelerin bu iddiasına, İsa'nın Kabala'da uygulanması yasaklanmış büyüler ile ilgili kısmını kullandığını söyleyerek karşılık vermiştir.

Duran Hıristiyanlara dair yapmış olduğu araştırmalar neticesinde onların dininde Kabala'dakine benzer düşünceler bulmuştur. Özellikle Kabala'daki "Babalar" ve "Oğullar" gibi isimlendirmelere bu dinde yeni anlamlar kazandırıldığını düşünmektedir. Onlar ilâhî yüce varlığı "baba"; krallık yapanları ya da Kutsal Ruh'u ve Tanrı'nın ruhunu "oğullar" ya da "oğulların oğulları" olarak isimlendirmişlerdir. Duran'a göre Yahudilerin Sefirot ve bilhassa Tanrı'nın imajı hakkında söyledikleri şeyler, Hıristiyanlıkta Tanrı'nın kelâmı adı altında karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İsa, Yuhanna'da (1:1) "Tanrı kelâmı" ve Pavlus'un mektubunda (2.Korintliler 4:4) ise "Tanrı'nın görünümü" olarak isimlendirilmiştir.⁴⁶

⁴³ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 7, 8; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 11, 12.

⁴⁴ John R. W. Stott, *Hıristiyanlığın Temelleri* (İstanbul: Haberci, 2013), 35.

⁴⁵ Babil Talmudu: Sanhedrin 43a.

⁴⁶ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 11, 12; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 19, 20.

Duran'ın tespitine göre özelde İsa'nın ulûhiyeti genelde teslis doktrini Hıristiyanların Kabala'yı yanlış anlamalarından kaynaklanmış olabilir. Ancak Kabala'nın, bu iki konuda Hıristiyanların iddialarını desteklediği söylenemez. Ayrıca Hıristiyanların Kabala hakkındaki bilgileri de yetersizdir. Bununla birlikte, Duran, Yahudi cenahında, İsa'nın olağanüstü şeyler yapmış olduğu konusunda bir açıklamaya ihtiyaç duyulduğu için, ondaki bu kabiliyeti, hahamların görüşüyle açıklamakla yetinmiştir. Hahamlara göre İsa Mısır'da, yani büyü ilminin kaynağı olan bir coğrafyada yetiştiği için büyü ilmini öğrenmiş ve uygulayabilmiştir. Duran, İncillere atıfla (Matta 2:14-15) İsa'nın Mısır'da yetişmiş olduğuna dair bir şüphe bulunmadığını ifade etmektedir. İsa'nın göstermiş olduğu olağanüstü işlerin kaynağına dair yapılan bir diğer açıklamaya göre ise o, cinlerin önderi Baalzevul'un⁴⁷ gücüyle bu olağanüstü şeyleri yapabilmıştır.⁴⁸

2) İsa'nın Tanrı Olmadığının Kanıtlanması

İsa'nın tanrılaştırılmasının ilk işaret ve nüvelerini Yeni Ahit'te bulmak mümkün olsa da, başlangıç itibarıyla erken dönem metinlerinde İsa bir insan olarak resmedilmiştir.⁴⁹ Daha sonraki süreçte İsa'ya Yahudi kültüründe de daha önceleri kullanılmış olan (Mezmurlar 2:7; 2.Samuel 7:14) ve üstün ya da nispeten daha ilahî bir niteliğe sahip manasında "Tanrı Oğlu" yakıştırması yapılmıştır. Bu süreci bir adım sonraya taşıyan isim ise Yuhanna'dır. Yuhanna İncili'nde İsa'ya tanrılık atfedilmiş; ayrıca İsa'nın tanrılık bilinciyle ve bir süreliğine dünyaya gönderildiğinin altı çizilmiştir. İsa'nın Oğul Tanrı olarak tanrılaştırılma süreci İznik Konsili'nde alınan kararlarla tamamlanmıştır.⁵⁰

Profiat Duran'a göre kişinin ne ve kim olduğu hususunda öncelikli olarak kendi beyanı esastır. Dolayısıyla İsa'nın tanrılığı meselesinde, öncelikle, İsa'nın, kendisini tanrı olarak gösterme eğiliminde olup olmadığı açıklığa kavuşturulmalıdır. İsa'ya dair en detaylı malumat İncillerde bulunduğu için, Duran, bu kitaplara müracaatla İsa'nın ulûhiyetini çürütmeye çalışmaktadır.

Matta ve Markos İncillerinde anlatıldığına göre, ebedî hayata kavuşmak için ne yapması gerektiğini soran bir adama İsa, "Neden bana iyi olanı soruyorsun,

⁴⁷ Tanah'ta, Ekron adı verilen kentte Kenan halkının taptığı bir ilah olarak zikredilir. Rivayete göre İsrail Kralı Ahazya bir hususta Ekron Kralı Baalzevul'a danışılmasını ister, fakat İlyas peygamber bunu engeller. Yeni Ahit'te ise Baalzevul cinlerin prensi/önderi ve daha çok şeytanla ilişkilendirilerek kullanılmıştır. G. T. Manley, "Baal-zebub, Beelzebub", *The New Bible Dictionary*, ed. J. D. Douglas (London: Inter-Varsity Press, 1962), 1: 116. Baalzevul-Baalzevuv ayrımı için bkz. Behnan Konutgan v.dğr., "Baalzevul, Baalzevuv", *Kutsal Kitap Sözlüğü* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2016), 70.

⁴⁸ Ferisiler bunu duyunca 'Bu adam cinleri, ancak cinlerin önderi Baalzevul'un gücüyle kovuyor' dediler. Matta 12:24, Markos 3:22, Luka 11:15. Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 13; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 21.

⁴⁹ Elçilerin İşleri 2:22.

⁵⁰ Aydın, *İsa Tanrı mı? İnsan mı?*, 120,121,123,129.

Tanrı'dan başka iyi yok.” diye karşılık vermiştir (Markos 10:18; Matta 19:16-17). Duran'a göre, İsa'nın cevabı, onun tanrı olmadığını ortaya koymaktadır.⁵¹

İsa'nın çarmıh esnasındaki tavrından da kendisini Tanrı olarak görmediği anlaşılabilir. Zira çarmıhta İsa, Tanrı'ya seslenmiş, fakat cevap alamamıştır. Bunun üzerine “Eli, Eli, lema şevaktani?”,⁵² yani “Tanrım, Tanrım, beni neden terk ettin?” diye bağırmıştır (Matta 27:46). Ayrıca, Yuhanna'da (5:30) İsa, “Ben kendiliğimden hiçbir şey yapamam. İştittiğim gibi yargılarım” demekte ve kendisinden daha yüce olana işaret etmektedir.⁵³

İsa, kendini Tanrı olarak isimlendirmedeği gibi, aksine Kutsal Kitabın pek çok yerinde kendini insanoğlu olarak sunmuştur. Fakat “aldatanlar”, “insanoğlu” kelimesindeki “insan” (man) kelimesinin erkek ve kadın için ortak bir kullanıma sahip olduğunu iddia etmektedirler. Bu şekilde düşünüldüğü takdirde babasız olan İsa, Meryem üzerinden “insanoğlu” olarak isimlendirilmekte ve problem ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Fakat İsa'nın bu konuda herhangi bir açıklayıcı beyanı bulunmamaktadır.⁵⁴

Aynı şekilde İsa'nın öğrenci ve ilk takipçileri⁵⁵ de onu tanrı olarak görmemişlerdir. Çünkü Duran'a göre, Yeni Ahit'teki İnciller, Mektuplar ya da diğer metinlerde İsa'nın tanrı (Eloah) olarak isimlendirildiği tek bir örnek yoktur.⁵⁶ Aksine pek çok yerde o “Efendi⁵⁷ İsa”, “Efendimiz İsa” ya da “öğretmen” olarak çağrılmıştır. Hiçbir yerde ona “Tanrımız⁵⁸ İsa” şeklinde seslenilmemiştir. Hıristiyanlar İsa'nın insan türünün en seçkini ve hatta Musa'dan daha yüksek bir mertebede olduğunu düşünmüşlerdir. Bundan dolayı hem kendisi hem de onun yüceliğini vurgulamak isteyen havarileri, onu “Tanrı'nın oğlu” olarak adlandırmışlardır. Hatta Hıristiyanlar; Sayılar ve Yeşu kitaplarında geçen “kulum Musa”⁵⁹ ifadelerinden hareketle, Musa'yı Tanrı'nın kulu ya da kölesi; İsa'yı ise Tanrı'nın biricik ve sevgili oğlu olarak düşünmüşler ve Musa'daki üstünlüğün ancak hizmetçi mesabesinde olduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁰ Dolayısıyla Duran'a göre İsa'nın

⁵¹ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 5; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 7.

⁵² İbranicesi *azavtani*.

⁵³ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 6; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 9.

⁵⁴ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 5; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 8.

⁵⁵ Yanlış düşenler/Aldananlar.

⁵⁶ Az sayıda olmakla birlikte Yeni Ahit'te İsa için tanrı isimlendirilmesinin kullanılmış olduğunu görmekteyiz. En bilinen örnek Pavlus'un Romalılara mektubunda geçmektedir. “...Mesih de bedence onlardandır. O her şeyin üzerinde hüküm süren, sonsuza dek övülecek Tanrı'dır! Amin.” 9:5. Yuhanna'nın İncili ve mektubunda da örnekler bulmak mümkündür. Yuhanna 20:28, I. Yuhanna 5:20. Ayrıca bkz. Yıldırım, *Tanrı İmgesi*, 198, 199.

⁵⁷ İbranicesi *Adon*.

⁵⁸ İbranicesi *Eloheynu*.

⁵⁹ Sayılar 12:7; Yeşu 1:1.

⁶⁰ İbranilere Mektup 3:5-6.

Tanrı Oğlu olarak isimlendirilmiş olması onun gerçekten Tanrı'nın oğlu olmasına değil, beşeri merteye bakımından kutsiyetine işaret etmektedir.⁶¹

Matta İncili'nde İsa öğrencilerine⁶² insanların kendisi hakkında ne söylediklerini sormaktadır. Onlar da kendisini bazı insanların peygamber, bazılarının da Eliyahu olarak gördüğünü söylemişlerdir. Bunun üzerine İsa, Simun'a "Ya sen benim hakkımda ne düşünüyorsun?" diye sormuş ve Simun da "Sen, yaşayan Tanrı'nın Oğlu Mesih'sin"⁶³ yanıtını verince, İsa bu sözleri doğrulamıştır (Matta 16:13-17). Duran bu pasajda İsa'nın, kendisine nispet edilen Tanrı oğlu nitelendirmesine karşı çıkmamasından hareketle, bu isimlendirmenin, ulûhiyete değil, ondaki üstünlüğe işaret ettiğini savunmuştur. Bununla birlikte, aynı cümlede İsa'nın Mesih olarak isimlendirilmesi hakkında ise, herhangi bir açıklama veya yorum yapmamıştır.⁶⁴

Yuhanna İncili'nde anlatıldığına göre, Kudüs'te Yahudiler arasında bir tartışma çıkmıştır. Orada bulunan Yahudilerin bir kısmı İsa'nın mecnun olduğunu ve şeytan ya da cine tutulduğunu iddia etmiş; diğer bir kısmı ise buna karşı çıkmıştır. O sırada Mabed'in girişinde yürümekte olan İsa'ya, Yahudiler "Ne zamana kadar daha ruhlarımızı meşgul edeceksin? Şu anda halkın içindeyken bize Mesih olup olmadığını söyle" diye sorduklarında İsa şu karşılığı vermiştir: "Benim söylediğim şeye inanmayacaksınız. Baba'mın adıyla yaptığım şeyler/işler bana tanıklık ediyor. Fakat siz inanmıyorsunuz. Zira benim koyunlarım arasında değilsiniz. Benim koyunlarım sesimi işitir ve ben de onları bilirim. Onlar benim yolumu takip ederler ve ben onlara ebedî hayatı bahşederim. Onlar hiçbir zaman yok olmayacaklardır ve kendisi dışındaki her şeyden daha güçlü olan onları bana verdi ve onları hiç kimse elimden alamaz. Onları Baba'nın elinden kapmaya kimsenin gücü yetmez. Ben ve Baba biriz." Bu sözleri işiten Yahudiler onu taşlamak istemişler ve İsa onlara "Baba'mdan gelen pek çok iyi şeyi size gösterdiğim için mi beni taşıyorsunuz?" demiştir. Onların "Biz seni iyi amellerin için değil, insan olduğun hâlde kendini ilâh yapmaya çalışarak kutsala saygısızlık ettiğin için taşıyoruz" demeleri üzerine, İsa onlara "Sizin Kutsal Kitabınızda⁶⁵ şu yazılı değil mi?" diyerek Mezmurlar'dan "Siz ilâhlarsınız diyorum" (82:6) cümlesini hatırlatmıştır. Sonunda da "Tanrı'nın oğlu olduğumu söylediğim için nasıl oluyor da kalkıp bana kutsala saygısızlık ettiğimi söyleyebiliyorsunuz?" diyerek sözlerini tamamlamıştır.⁶⁶

Duran, İsa'nın vermiş olduğu bu örnekle, kendisi ile ilgili yanlış şeyler düşünülmesinin önüne geçmeye çalıştığını düşünmektedir. Özellikle kendisiyle ilgili olarak, Mezmurlar'dakine benzer şekilde bir mecaz ve mesele başvurduğunu gözler

⁶¹ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 4, 5; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 5, 6.

⁶² Reddiyede Kutsal Kitap cümlesi alıntılanırken "Yanlışa düşenler/Aldananlar" ifadesi kullanılmıştır.

⁶³ İbranicesi Ben elohim hayim.

⁶⁴ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 4; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 6.

⁶⁵ İbranice metinde "Sizin Toranızda" şeklinde geçmektedir.

⁶⁶ Yuhanna 10:19-36.

önüne sermiştir. Ayrıca, bu mecazî anlatımla, İsa'nın, kendisinin Evrenin İlk Sebebi ve Yaratıcısı olduğunu kastetmediği de aşikârdır.⁶⁷

İsa'nın kimliğine ilişkin Apokrif İncillerde de bazı malumatlar bulunmaktadır. İsa'nın takipçilerinin bir kısmı onu peygamber olarak görürken diğer bir kısmı onu Yahudilerin uzun bir süredir beklediği Mesih olarak değerlendirmiştir. Tanrılığına ilişkin ise herhangi bir kabul ya da iddia söz konusu değildir. Bununla birlikte havarilerin diyaloglarına bakıldığında İsa'nın peygamberliği hususunda ortak bir kanaatin, fakat Mesihliği hususunda ihtilafların olduğu anlaşılmaktadır. Yine Apokrif Tomas İncili'ne göre kendisine kim olduğu sorulduğunda İsa'nın kesin bir dille “Mesih” olduğunu dile getirmeyişi, bu konuda emin olmayışına bağlanabilir. Buna karşın, İsa “hiçbir peygamber kendi köyünde kabul görmez” diyerek peygamber olduğu konusunda hiçbir şüpheye mahal bırakmamaktadır.⁶⁸

Duran; İsa ve havarilerin beyanlarından sonra, Hıristiyanlık için büyük önem arz eden Pavlus'un İsa hakkındaki söylemlerini ele almaktadır. Pavlus, “Bizim için tek bir Tanrı⁶⁹ Baba vardır. O her şeyin kaynağıdır, bizler O'nun için yaşıyoruz. Tek bir Rab⁷⁰ var, O da İsa Mesih'tir. Her şey O'nun uğruna yaratıldı, biz de O'nun aracılığıyla yaşıyoruz”⁷¹ diyerek, Tanrı'nın tekliğine vurgu yapmıştır.⁷²

Her ne kadar yukarıdaki alıntıda Pavlus tek bir Tanrı'ya vurgu yapmaktaysa da, onun bazı ifadelerinde bu konuda ikircikli bir tutum göze çarpmaktadır. Buna göre yaratıcı ve en yüce olan bir Tanrı ve yine üstün olup başka bir tanrısal varlık olan İsa Mesih vardır. Pavlus iki yerde İsa'ya Tanrı olarak seslenmiştir.⁷³ Pavlus'a göre Baba Tanrı âlemin dışında aşkın bir varlık iken, İsa hem Tanrı'nın oğlu hem de Tanrı'nın görüntüsü⁷⁴ olarak dünyaya gönderilmiştir. İsa'ya yaptığı Tanrı'nın oğulluğu vurgusu bir yönüyle onun tanrılığına, diğer bir yönüyle de oğul olması bakımından Baba Tanrı'dan sonralığına, yani ikinci olmasına işaret etmektedir. Pavlus düşüncesinde yer alan bu ikili anlayış, daha sonraki süreçte Oğul'un da Baba ile aynı öze sahip, dolayısıyla Tanrı olduğu yönündeki İznik Konsili kararının yolunu hazırlayacaktır.⁷⁵

Pavlus'un hem Tanrı'nın tekliğine vurgu yapıp hem de ikincil bir ilahî varlıktan bahsetmesi bazı araştırmacılara göre o dönemin insanların zihinlerinde rahatsızlık uyandırmamıştır. Aşkın olan Tanrı'nın (Baba) yarattıklarıyla yakından

⁶⁷ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 6; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 10.

⁶⁸ Ekrem Sarıncıoğlu, Hz. İsa Hayatı ve Mesajı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 81,82,83.

⁶⁹ Ha-şem Ahad.

⁷⁰ Yazar “efendi” anlamında İbranice “adon” kelimesini kullanmıştır.

⁷¹ I. Korintliler, 8:6.

⁷² Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 6; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 8.

⁷³ Romalılar 9:5 ve Titus 2:13.

⁷⁴ Koloseliler 1:15-17.

⁷⁵ Şinasi Gündüz, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 215,216. Pavlus'un yazılarında İsa'nın tanrılığı meselesine dair bkz. Anthony C. Cotter, “The Divinity of Jesus Christ in Saint Paul”, *The Catholic Biblical Quarterly* 7/3 (1945): 259-289.

ilgilenebilmesi için bazı içkin yönler/nitelikler kazanmasının, onun görkemine zarar vermediği, aksine onun sevgi ve merhametinin, onu daha yüce bir konuma getirdiği düşünülmüştür.⁷⁶

Duran, “aldatan” Hıristiyanların İsa'yı Tanrı olarak görmesinde İsa'nın kendisi hakkında söylediklerinin de etkili olduğunu düşünmektedir. İsa'nın İncillerde “Ben ve Baba biriz.”⁷⁷, “Beni görmüş olan, Baba'yı görmüştür. Sen nasıl, ‘Bize Baba'yı göster’ diyorsun?”⁷⁸ “Benim Baba'da, Baba'nın da bende olduğuna inanmıyor musun?” şeklinde ifadeleri mevcuttur. Aslında İsa bu söylemleriyle kendisine ulûhiyet isnat etmemekte; fakat fazileti bakımından Tanrı'ya yakın olduğuna işaret etmektedir. Duran'ın tespitlerine göre İsa'nın öğretileri şiirseldir ve söylemlerinde de görüleceği üzere genellikle bu tarz kelime oyunları ve mecazlara başvurmaktadır. Yuhanna İncili'nde bu durumun örneğini görmek mümkündür: “Siz bendesiniz, ben de sizdeyim.”⁷⁹ Aynı söylemi Baba için de kullanmış ve “Ben Baba'dayım” demiştir. Fakat bu ifade şekli yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecek şekilde kusurludur; zira insanlar bu söylem gereği İsa'nın Baba'da olduğu ve dolayısıyla da Tanrı olduğu fikrine kapılmışlardır. Ayrıca, aynı usavurum devam ettirilirse, havarilerin de İsa'da (yani Tanrı'da) olmasından hareketle, havarilerin tamamını Tanrı olarak kabul etmenin önü açılmış olacaktır.⁸⁰

Duran'a göre, Hıristiyanların kendi Kutsal Kitaplarından dahi İsa'nın Tanrı olamayacağı rahatlıkla anlaşılabilir. Çünkü orada İsa'ya dair anlatılanlar Tanrı'ya yakıştırılamayacak şeylerdir. Söz gelimi, Matta İncili'nde (4:1-8) Şeytan'ın İsa'yı günaha düşürmek amacıyla tam üç kez denediğinden bahsedilmektedir. Bu tip şeylerin hangi koşulda olursa olsun Tanrı hakkında söylenilmesi uygunsuz ve yanlıştır.

Yazar Matta İncili'nden (21:18-20) konuya ilişkin bir örnek daha zikretmektedir: “İsa sabah erkenden kente dönerken acıkmıştı. Yol kenarında gördüğü bir incir ağacına yaklaştı. Ağaçta yapraktan başka bir şey bulamayınca ağaca, ‘Artık sonsuza dek sende meyve yetişmesin!’ dedi. İncir ağacı o anda kurudu. Öğrenciler bunu görünce şaşkına döndüler.” Duran'ın yaklaşımına göre, öğrencileri İsa'yı Tanrı yerine koymuş olsalardı, ağacın kuruması neticesine şaşırmamış olmaları gerekirdi ya da daha önemlisi İsa'nın oraya varmadan ağaçta incir olup olmadığını bilmesi gerekirdi. Yine Markos İncili'nde (6:5) İsa'nın belli bir yere gittiği ve bu yerde tek bir mucize dışında başka bir şey gösterecek kadar gücünün olmadığından bahsedilmektedir. Bütün bunlar Tanrı hakkında söylenilmesi uygun olmayan şeylerdir.⁸¹

⁷⁶ Cengiz Batuk, “Pavlus'un Tanrı Anlayışı”, *Pavlus'u Düşünmek* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 161.

⁷⁷ Yuhanna 10:30.

⁷⁸ Yuhanna 14:30.

⁷⁹ Yuhanna 14:20.

⁸⁰ Duran, *כתבי פולמוס* (Kitvey Pulmus), 6; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 9.

⁸¹ Duran, *כתבי פולמוס* (Kitvey Pulmus), 4, 5; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 6, 7.

Markos İncili'nde (10:37-39) anlatıldığına göre, Tanrı krallığında (cennet) İsa'nın sağında⁸² oturmak istediklerini söyleyen havarilerine, İsa, bunu onlara bahşedecek gücün kendinde olmadığını söyleyerek cevap vermiştir.

Yuhanna'nın Birinci Mektubu'nda (4:12) hiç kimsenin Tanrı'yı görmediğinden bahsedilmektedir ve bu cümle Tanah'taki "Ancak, yüzümü görmene izin veremem. Çünkü yüzümü gören yaşayamaz" (Çıkış 33:20) ifadesi ile örtüşmektedir. Dolayısıyla Tanrı oğlu olarak doğrudan kendisinde tanrılık özü bulunan birini, yani Tanrı'yı bir beşer gibi insanların görebildiğini iddia etmek, Kutsal Kitabın içeriği ile de örtüşmez.⁸³

Duran getirmiş olduğu bütün bu eleştiriler neticesinde, İsa ve taraftarlarının bunlara benzer çok sayıda akıl dışı düşünceye sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır. Ona göre İsa'nın ulûhiyeti konusunda akla en aykırı olan husus, İsa'nın asla gerçekleşmemiş ve gerçekleşmeyecek olan bir vaadidir. İsa, kendisine inananlara, onları başkalarından ayıracak ve seçilmiş olduklarını gösterecek işaretler verdiğini söylemiştir: "İman edenlerle birlikte görülecek belirtiler şunlardır: Benim adımla cinleri kovacaklar, yeni dillerle konuşacaklar, yılanları elleriyle tutacaklar. Öldürücü bir zehir içseler bile, zarar görmeyecekler. Ellerini hastaların üzerine koyacaklar ve hastalar iyileşecek."⁸⁴ Duran'a göre bu vaatlerin gerçekleşmemiş olduğu rahatlıkla müşahede edilebilir.⁸⁵ Dolayısıyla İncillerde İsa'nın yapmış olduğu bu ve diğer vaatlerin gerçekleşmemiş olması, onun Tanrı olmayacağına delil olarak tek başına yeterlidir.

Nitekim daha sonraki Hıristiyan teolog ve yazarlar buradaki sorunu fark etmişler ve bütün vaatlerin, Hıristiyan inancını ve dine yeni girmiş Hıristiyanların kalplerini güçlendirmek amacıyla o döneme ait bir söylem olduğunu iddia etmişlerdir. Fakat Duran'a göre onların bu açıklamaları da yeterli değildir, çünkü İsa'nın vaatleri herhangi bir şarta veya sınırlamaya tabi olmayan mutlak ifadelerdir.⁸⁶

Sonuç

Makalede ele aldığımız reddiye, kayıtların gösterdiğine göre, Yahudilerin takibata uğratılıp baskılara maruz kaldığı bir dönemde yazılmıştır. Zorunlu vaftizler ya da gönüllü olarak Hıristiyanlığa geçişlerin yoğun olduğu bir süreçte kaleme

⁸² Reddiyenin İngilizce metninde sağ ve sol yan zikredilirken, İbranice metinde yalnızca sağ yanından bahsedilmektedir. Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 5; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 7.

⁸³ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 5; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 8.

⁸⁴ Markos 16:17-18.

⁸⁵ Markos'taki pasajın devamında Öğrencileri de gidip Tanrı sözünü her yere yaydılar. Rab onlarla birlikte çalışıyor, görülen belirtilerle sözünü doğruluyordu (Markos 16:20) ifadesi zikredilmektedir. Duran, bu alametleri, yalnızca İsa'nın orada bulunan öğrencileri için değil, İsa'ya inanmış olan herkesin göstermesi gerektiği kanaatinden hareketle bu vaadin gerçekleşmediğini iddia etmiş olmalıdır.

⁸⁶ Duran, כתבי פולמוס (Kitvey Pulmus), 23; Berlin, *Shame of the Gentiles*, 39.

alınmış olması ve içeriğe dair pek çok detay, yazarın bu eseri sürekli kan kaybeden cemaati için yazdığını düşündürmektedir. Yazar bu eseriyle hem Yahudilere hem de kendisi gibi Hıristiyanlığa geçmiş görünen kript Yahudilere Hıristiyanlığın kusurlu yanlarını göstermek istemiş ve bunu hedef kitleyi geniş tutabilmek adına sözlü değil yazılı ve sistemli bir yolla yapmaya çalışmıştır.

Profiat Duran, reddiyesinde Hıristiyanların inanç ve uygulamalarının hem İsa'nın kendi beyanıyla, hem de Kutsal Kitap pasajlarıyla örtüşmediğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Duran'a göre, Hıristiyan dininin tahrifata uğramasından, İsa'nın mesajlarını doğru anlayamamış ve aklî yetileri de nisbeten zayıf olan ilk takipçilerinden ziyade, sonraki teologlar sorumludur. Duran, İsa'nın havarilerini ve ilk takipçilerini "aldananlar" olarak isimlendirirken, Hıristiyan dinini yanlış istikamete sevk eden sonraki Kilise Babalarına "aldatanlar" sıfatını layık görmektedir.

Duran, Hıristiyanlıkla ilgili doğru ve derinlikli bilgilere sahiptir. Birinci el kaynaklara vâkıftır. Makalemizde Duran'ın, Yahudilere yönelik zorunlu vaftiz uygulaması esnasında Hıristiyanlığa girmiş görüldüğü ve sonraki takibattan kurtulmak için kript Yahudi olarak hayatını devam ettirdiği açıklanmıştı. görünürde Hıristiyan, gerçekte kript Yahudi olarak geçirdiği bu süre içinde, Duran, Hıristiyan tarihi ve teolojisi hakkında hayli bilgi edinmiş olmalıdır.

Duran'ın Hıristiyanlık eleştirisi salt bir polemik değildir. O, Hıristiyanlığın nasıl bozulduğuna ilişkin kendi içinde tutarlı bir tarihî gelişim senaryosu sunmaktadır. Bu açıdan Duran'ın, modern tarihçilik standartlarına çok yaklaştığı söylenebilir.

Duran, ele aldığı konuların pek çoğunda ilk olarak Hıristiyanların akıldan yoksunluğunu vurgulamakta ve ardından akıl ve mantık ilkeleri doğrultusunda kendi yaklaşımını sunmaya çalışmaktadır. O, söz konusu coğrafya ve yüzyılın şartları dikkate alındığında, daha basit bir eleştirinin amaca hizmet edemeyeceğini düşünmüş olmalıdır. Akli delillere başvurarak yaptığı açıklamaların yanı sıra, Yeni Ahit literatüründen deliller getirmesi ise, onun Hıristiyanlık ve bu dinin kutsal metinleri konusunda sahip olduğu bilgi derinliğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Yazarın Yeni Ahit metinleri ile ilgili değerlendirme ve eleştirileri Hıristiyanlık karşıtı Yahudi reddiye tarihinde daha sistemli girişimlere öncülük etmiştir. Bununla birlikte Duran'ın, reddiyesinde, sözü uzatmamak adına bazı hususlarda kısa ve daha yüzeysel açıklamalar yaptığı da görülmektedir. Ayrıca o her meseleye dair çürütücü pek çok argüman öne sürmektense, inanç esaslarının temeline yapılacak bir itiraz ve çürütmenin daha uygun ve tesirli olacağı kanaatinde-dir.

Kaynakça

Aydın, Mahmut. *İsa Tanrı mı? İnsan mı?*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

Batuk, Cengiz. "Pavlus'un Tanrı Anlayışı". *Paulus'u Düşünmek*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

Berlin, Anne Deborah. *Shame of the Gentiles of Profiat Duran: A Fourteenth-Century Jewish Polemic against Christianity*. Harvard University, 1987.

- Besalel, Yusuf. "Maranos". *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul: Gözlem Basın Yayın, 2001, 2: 385-386.
- Cotter, Anthony C. "The Divinity of Jesus Christ in Saint Paul". *The Catholic Biblical Quarterly* 7/3 (1945): 259-289.
- Duran, Profiat. *כתבי פולמוס לפרופיט דוראן (Kitvey Pulmus Le-Profiat Duran)*. Kudüs: The Zalman Shazar and The Dinur Center, 1981.
- Emery, Richard W. "New Light on Profayt Duran 'The Efodi'". *The Jewish Quarterly Review* 58/4 (1968): 328-337.
- Gündüz, Şinasi. *Paulus Hıristiyanlığın Mimarı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Kobler, Franz. *Letters of Jews through the Ages: From Biblical Times to the Middle of the Eighteenth Century*. East and West Library, the Jewish Publication Society of America, 1978.
- Konutgan, Behnan v.dğr. "Baalzevul, Baalzevuv". *Kutsal Kitap Sözlüğü*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2016, 70.
- Kozodoy, Maud Natasha. *A Study of the Life and Works of Profiat Duran*. Jewish Theological Seminary of America, 2006.
- Kozodoy, Maud. *The Secret Faith of Maestre Honoratus: Profayt Duran and Jewish Identity in Late Medieval Iberia*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015.
- Lasker, Daniel J. *Jewish Philosophical Polemics against Christianity in the Middle Ages*. Portland, Or: The Littman Library Of Jewish Civilization, 2007.
- Manley, G. T. "Baal-zevub, Beelzebub". *The New Bible Dictionary*, ed. J. D. Douglas, London: Inter-Varsity Press, 1962, 1: 116.
- Phillips, William D. & Carla Rahn Phillips. *İspanya'nın Kısa Tarihi*. Çev. Tuna Erkmen, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Salihoğlu, Mahmut. "Marranolar ve Dini İnançları". *EKEV Akademi Dergisi* 15/49 (Güz 2011): 105-115.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Hız. İsa Hayatı ve Mesajı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Stott, John R. W. *Hristiyanlığın Temelleri*. İstanbul: Haberci, 2013.
- Şengül, Fatma Seda. "Yahudi Bilgin Hasday Crescas'ın Teslis İnançına Yönelttiği Eleştiriler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2014): 163-184.
- Talmage, Frank. "The Polemical Writings of Profiat Duran". *Immanuel*, 13 (1981): 69-85.
- Tarakçı, Muhammet. "Hıristiyanlıkta Logos Doktrini". *Milel ve Nihal* 8/1 (2011): 201-224.
- Trautner-Kromann, Hanne. *Shield and Sword: Jewish Polemics against Christianity and the Christians in France and Spain from 1100-1500*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1993.
- Wilcock, Michael. *Luka'nın Mesajı Dünyanın Kurtarıcısı*. Çev. Murat Yılmaz, İstanbul: Haberci, 2017.
- Wilke, Carsten L. "Historicizing Christianity and Profiat Duran's Kelimat ha-Goyim (1397)". *Medieval Encounters* 22/1-3 (2016): 140-164.
- Yıldırım, Murat Hakan. *Yahudi ve Hıristiyan Kaynaklarında Tanrı İmgesi*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2010.
- Yisraeli, Yosi. "Constructing and Undermining Converso Jewishness: Profiat Duran and Pablo de Santa Maria". *Religious Conversion: History, Experience and Meaning*, Ira Katznelson & Miri Rubin, Burlington: Ashgate, 2014.